

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.2.1>**Лаврова Лариса Василівна**кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри виховання та культури здоров'я
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»Дніпропетровської обласної ради
вул. Антоновича, 70, м. Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0001-8027-3364**Світлич Світлана Анатоліївна**кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри виховання та культури здоров'я
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»Дніпропетровської обласної ради
вул. Антоновича, 70, м. Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0001-7175-924X

ТІЛЕСНІСТЬ ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН: ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР

Актуальність проблеми. Важливість дослідження проблеми тілесності у межах соціокультурного дискурсу визначається як гуманізацією сучасного суспільства, так і тенденціями розвитку філософської антропології. Глобальні зміни формують новий соціокультурний простір буття сучасної людини, у межах якого традиційні проблеми взаємодії духу та тіла набувають нового змісту. При цьому важливим є саме культурний вимір проблеми людської тілесності в силу домінуючого впливу системних соціокультурних змін постіндустріального зразка на даний феномен. Важливим є також розуміння тілесності як культурного феномену у контексті формування віртуального соціокультурного простору.

Мета дослідження. Найбільше значення у контексті динамічних змін має установлення специфіки людської тілесності як результату дії та складової культури суспільства. На цій основі має бути вирішене і завдання визначення культурної атрибутивності тіла на особистісному та тілесності на соціокультурному рівні.

Методи дослідження. Методологія дослідження має аналітично-узагальнюючий характер, включаючи системний, порівняльний, системно-аналітичний, дедуктивний та інші методи. Інтегруючою основою методології є настанови філософської антропології щодо цілісності людини як соціального суб'єкта.

Результати дослідження. Тілесність визначається не стільки її вплетеністю у природно-матеріальний світ, скільки культурно-символічними сенсами. Контекст культури для розкриття людської тілесності виступає умовою розкриття специфіки людського існування. Сьогодні формується інтегрована методологія, у межах якої тілесність виступає динамічною цілісністю внутрішнього та зовнішнього тіла і визнається результатом культурного розвитку, представляючи не стільки природний, скільки переважно культурний феномен. Відтак тілесність слід розуміти в якості зовнішньої форми існування людини у культурному середовищі, при цьому культура виступає способом здійснення буття даної форми. У своєму розвитку людське тіло перейшло від природної до культурної детермінації, оскільки сама людини еволюціонувала від завдань опанування природного середовища до завдань оволодіння культурою. Універсально інтерпретована тілесність виступає як інструмент та механізм відтворення культурної сутності людини.

Ключові слова: філософська антропологія, тіло, дух, тілесність, культура, суспільство.

Вступ. Культура та філософія постмодерну, як і в часи Відродження, повертається до актуалізації проблематики людської тілесності. Цьому сприяє як гуманізація соціального простору інформаційного суспільства, так і успіхи філософської антропології, яка все більше визначає зміст філософських пошуків ХХІ століття. Людська тілесність у сучасному філософському дискурсі розглядається у двох основних вимірах: по-перше, це традиційне дослідження у межах дихотомії тілесного та духовного, по-друге – аналіз тілесності як одного з вимірів протиставлення культури та природи. В обох контекстах важливим є розуміння тілесності як культурного феномену, особливо з врахуванням становлення медійно-віртуального культурного середовища.

Мета і завдання дослідження. Хоча окремі аспекти соціокультурної інтерпретації тілесності людини вже знайшли висвітлення у низці робіт вітчизняних та зарубіжних авторів, наше дослідження концентрується на конкретизації взаємозалежності культурного та тілесного розвитку людини як чинника культурної визначеності останнього. Відповідно метою роботи є визначення специфіки людської тілесності як феномена культури.

Методи дослідження. Дослідження здійснюється у межах загального методологічного підходу взаємозалежності духовного, соціокультурного та тілесного розвитку людини. Виходячи з завдань дослідження, використовуються такі методи як абстрагування та аналізу, порівняльний метод, метод системного аналізу та інші. Найбільше значення має поєднання філософсько-антропологічного та культурологічного підходів у контексті дослідження людської тілесності.

Результати. Одна з традицій філософської антропології щодо розуміння культурної атрибутивності людської тілесності виходить з того, що тілесність пов'язана з чуттєвістю, а остання є фундаментальною основою будь-яких людинознавчих досліджень, у межах яких саме тілесна організація виступає як гранична основа культурного розвитку народу. При цьому тілесна конституція насамперед репрезентується сферою сутнісних здатностей людини, її здатності до уяви, відкритості свідомості, установок на моральні цінності тощо. Внутрішній потенціал саморозвитку такого роду інтерпретується в якості характеристик внутрішньої тілесності людини, і в цій якості виступає найважливішим її виміром як трансцендентального суб'єкта.

Найбільш цікавим у контексті сучасних досліджень є аналіз культурної інтерпретації людської тілесності у межах понять «культура» та «природа». Значною мірою це дихотомія, оскільки культура не виводиться з природи і протистоїть їй як самостійна сутність, яка репрезентує все, що пов'язане з людськими буттям та діяльністю. Проте потрібно мати на увазі, що ця дихотомія не є абсолютною, оскільки між природними та культурними процесами немає прірви. Адже культура формується на основі трансформації природи у процесі людської діяльності. І саме тут людська тілесність є інтегруючою основою природи та культури, будучи їх «точкою перетинання», а в багатьох випадках і їх «простором конфронтації» [1, с. 5].

Таким чином, культурний вимір тілесності визначається насамперед тим, що природа впливає на культуру, і від характеру цього впливу залежать форми господарської діяльності людини, які визначають такі важливі культурні системостворюючі чинники тілесності як знаряддя праці та загалом вся матеріальна культура. Також важливий зворотній бік впливу людської тілесності на природу через культуру у процесі трансформації природного оточення в результаті людської діяльності і відповідно набуття природою культурного виміру. Вказані взаємозалежні процеси, які показують єдність та роздільність природи й культури, своїми витокami мають таку ж подвійність та суперечливу цілісність самої людини, що тілесно відноситься до природи, а духовно та діяльнісно – до культури.

Дослідники проблеми, обґрунтовують культурну обумовленість тілесності тим, що культурне середовище формує різноманітні техніки тіла, які характеризуються як традиційні способи, через які люди в різних суспільствах та культурах користуються своїм тілом [8, р. 213]. Хоча базові потреби у людей різних епох та країн приблизно однакові, але при цьому ставлення до тіла формується у різних культурах на основі різних цінностей. Найбільш важливі специфічні характеристики визначаються розумінням співвідношення у людині духовного

та тілесного, різними ідеалами краси, різним розумінням здоров'я тощо. Тобто тілесність визначається не стільки її вплетеністю у природно-матеріальний світ, скільки культурно-символічними сенсами. Прикладом такої детермінації може бути європейська традиція протиставлення «тілесного верху» та «тілесного низу» в ціннісно-культурній системі. «Тілесний верх» визначається у якості місця проживання душі, і в цьому сенсі він домінує над «тілесним низом», який репрезентує природно-матеріальну (а отже, тваринну) складову людини [4, с. 73].

Сьогодні культурні аспекти людської тілесності набувають нових характеристик у зв'язку зі становленням урбаністичної цивілізації та інформаційного суспільства. Відповідно у центрі філософських наукових розвідок як вказує вітчизняна дослідниця О. Вербицька, виявляється тілесність людини епохи модерну та постмодерну, у якій соціальні якості людського тіла визначаються не соціальним буттям взагалі, а соціокультурним простором постмодерної цивілізації, і відповідно філософська рефлексія цього феномену здійснюється у межах постмодернізму [3, с. 118]. У зв'язку з цим підкреслюється, що тілесність стає все більш культурним феноменом в міру зростання великих міст та поширення інформаційних технологій та соціальних мереж. Висловлюються і думки про конструйованість та штучність тілесності під впливом новітніх медичних технологій, культури догляду за тілом (боді-билдінг, дієти, пластичні операції тощо). Відповідно тіло розглядається не у біологічному сенсі, як організм, а як породження культури разом з усіма іншими культурними надбаннями, створеними людиною.

Безумовно, це не елімінує проблему соматично-біологічної природи людської тілесності. Проте навіть у випадку забезпечення тілесного здоров'я на перше місце виходять сьогодні проблеми культури у вигляді культури здоров'я, здорового способу життя, мотивації до здоров'язбережувальної поведінки тощо [2, с. 110]. Вітчизняні дослідники, зокрема, М. Савчин, аргументовано показують взаємозв'язок різних сторін здоров'я людини з її соціокультурним оточенням та залежність розуміння здорового тіла від системи цінностей та рівня культурного розвитку [6, с. 217].

Сучасна цивілізація створює культурний простір задоволення, упорядкування та навіть ініціювання тілесних потреб людини. При цьому динамізм суспільства формує динамічну культуру тілесних потреб і постійні зміни проявів людської тілесності, починаючи від зовнішнього вигляду та харчування і закінчуючи цінностями здоров'я та тривалістю життя. У сучасної людини виникає все більше інструментів індивідуального впливу на власну тілесність, які їй пропонує соціокультурне середовище. Вона може цілеспрямовано формувати свою зовнішність через фітнес, косметику, харчування, свою поведінку та стиль життя через зміну цінностей, свій спосіб комунікації через використання соціальних мереж чи психологічних тренінгів.

Звернення до культурного контексту тілесності показує, що взаємодія людини та культури здійснюється не лише на духовно-інтелектуальному, а й на тілесному рівні. Адже саме тілесне буття є первинним культурним фактором. Обумовлюючи можливість індивідуального існування, і відповідно й культура у вигляді сукупності способів духовно-практичної діяльності також не може бути реалізована поза межами тілесно-упредметнених форм. Контекст культури для розкриття людської тілесності виступає умовою розкриття специфіки людського існування. Це, наприклад, ілюструється й візуальною динамікою людського тіла, яка має культурну визначеність, будучи одночасно інструментом як репрезентації особистісного начала, так і засобом вираження знаково-символічних репрезентацій, специфічних для кожної культури. Людське тіло відображає форми її культурної діяльності, і функціонування тіла може бути лише у певній культурі, що закріплює за ним функцію носія соціальних сенсів та різноманітної інформації.

Методологічно тілесність як культурний феномен досліджується у межах різноманітних підходів, що часто, як і феномени тілесності та духовності, носять відносно дихотомічний характер. Серед найбільш поширених у сучасних наукових розвідках слід назвати холістичний та дихотомічний підходи [5, с. 8]. У межах холістичного підходу тіло людини розглядається у якості одухотвореного, матеріально-почуттєвого мікрокосмосу, символічної втіленості духу, яка дає останньому можливість повноцінної реалізації у природно-матеріальному світі.

У межах дихотомічного підходу провідною настановою є утвердження дуалізму духу та тіла, що ґрунтується на визнанні залежності усвідомлення тіла в будь-якій культурі на основі існуючої в ній системи цінностей. Незважаючи на розуміння взаємозв'язку тілесності та духовності людини, прихильники даного підходу наполягають на радикальне протиставлення тіла духу.

І в історії філософської думки, і в сучасній філософії активно використовуються обидва підходи, конкретизовані у концептуальних побудовах у межах культурно-історичного контексту. Проте фактично до ХХ століття філософські дослідження тілесності як складової культури були уплетені у загальну антропологічну проблематику та не були виокремлені у якості самостійного об'єкта пізнання. Лише у ХХ столітті тілесне буття людини стає самостійним об'єктом філософського дослідження. Сьогодні можна говорити про солідний внесок у цей процес філософії життя, феноменології, психоаналітичної філософії, філософської антропології, екзистенціалізму, семіотики й герменевтики, філософії постмодернізму. Для всіх цих напрямів філософської думки проблема тілесності в культурі є важливим та самостійним напрямом досліджень.

Узагальнюючи, найбільш популярними підходами, якими користуються сучасні дослідники філософських проблем тілесності у контексті розвитку культури, є феноменологічний та соціокультурний. Напрями філософської думки, що акцентують феноменологічний вимір тілесності, розглядають тіло в якості внутрішнього, суб'єктивного аспекту людини. Прихильники соціокультурної методології, навпаки, вважають тіло об'єктивним, зовнішнім предметом дослідження. Разом з тим можна говорити про поступове зближення вказаних підходів, оскільки еволюція тілесності розглядається як перенесення акцентів з регуляції зовнішнього тіла у напрямі регуляції внутрішнього тіла, а останнє інтерпретується уже як результат культурних процесів. Відтак цілком правомірно вважати, що сьогодні формується інтегрована методологія, у межах якої тілесність виступає динамічною цілісністю внутрішнього та зовнішнього тіла і визнається результатом культурного розвитку, представляючи не стільки природний, скільки переважно культурний феномен.

Виходячи з наявності різних філософських підходів, достатньо складно однозначно інтерпретувати тілесність людини як культурного феномена її буття. І тіло, і тілесність отримують різне розуміння у різних методологічних та концептуальних контекстах, проблема ще більше ускладнюється і наявністю культурного різноманіття у розуміння досліджуваного феномену. Можна, однак, зробити загальнотеоретичний висновок, згідно з яким тіло є центром осмислення буття людини, яке неможливе без тілесного існування. Разом з тим людська тілесність виступає у вигляді реалізації культури в біологічному тілі людини, і у зв'язку з цим саме культурні зміни (а не соматично-біологічні трансформації) є вирішальними для еволюції людської тілесності та її філософського осмислення.

Відтак тілесність слід розуміти в якості зовнішньої форми існування людини у культурному середовищі, при цьому культура виступає способом здійснення буття даної форми. У культурному вимірі тілесність має розглядатися в русі від тіла людини до тіла культури, в якій вона знаходиться, оскільки культура є антропомірною, людина – культуровідповідною, і відтак і тіло людини є взаємно інтегрованим з тілом культури. У своєму розвитку людське тіло перейшло від природної до культурної детермінації, оскільки сама людини еволюціонувала від завдань опанування природного середовища до завдань оволодіння культурою. Відповідно можна констатувати, що й функціонально тіло людини трансформувалося з засобу виживання в природі до засобу облаштування власного життя в культурі [9, р. 314].

Таким чином, людська тілесність є своєрідною функцією, атрибутом культурного буття людини. Це дуже добре виразив О. Шпенглер, який вказував, що тіло культури – це те, «що стало», у той час як сама тілесність культури є матеріально-втілене «становлення» [7, с. 183]. Тілесність у межах такого розуміння має характеризуватися як свого роду колективне тіло культури, і можна говорити про тілесність культури в якості візуально-символічної та матеріально-втіленої форми буття культури, на основі якої відбувається процес становлення тілесності людини. Універсально інтерпретована тілесність виступає як інструмент та механізм

відтворення культурної сутності людини, і у цьому сенсі її можна характеризувати як генетично першу техніку, яку використовувала людина для власного культурного становлення.

Специфіка сучасного розуміння тілесності як культурного феномена, безумовно, пов'язана з особливостями інформаційно-медійного суспільства і його культури – медіакультури, мережної культури, віртуальної культури, екранної культури тощо. На нашу думку, новації у досліджуванні феномена людської тілесності у контексті культури інформаційного суспільства мають здійснюватися у двох напрямках. По-перше, це аналіз духовної кризи посмодерної культури, пов'язаної з культивуванням споживацьких та розважальних потреб, і на цій основі – руйнування ціннісних начал тілесно-почуттєвого виміру людського буття. По-друге, це радикальне переосмислення взаємодії тіла та духу у межах віртуальної культури та формування симулятивної та множинної ідентичності сучасної людини.

В обох випадках основним фокусом досліджень має стати інтерпретація людської тілесності у межах утвердження гуманістичної системи цінностей, сформованої на основі синергетично-ноосферної кратини світу. Відповідно має бути нове прочитання концепту гуманізму з утвердженням людини як духовно-трансцендентної істоти в нових умовах і на основі оновлених цінностей, проте з акцентуванням взаємозалежності духу та тіла.

Висновки. Підсумовуючи, відмітимо, що основною характеристикою тілесності людини як культурного феномену є її зв'язок з соціокультурним розвитком, який вирішальним чином впливає на її зміни. Переважна більшість дослідників констатує, що в умовах інформаційного суспільства має місце майже тотальна визначеність тілесності людини культурою суспільства, що складає простір її буття. Основні проблеми дослідження людської тілесності в культурному контексті пов'язані з неоднозначним впливом культури на взаємовідношення тілесної та духовної сторін людського буття. Відповідно центром сучасних досліджень проблеми є визначення механізмів наповнення людської тілесності гуманістичними духовними цінностями в умовах численних ризиків та загроз духовності, що існують в глобалізованому інформаційному суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баженова Е. В. Тело человека как территория столкновения природы и культуры. Человек в мире культуры. 2012. № 3. С. 3–8.
2. Братаніч Б. В., Лаврова Л. В. Культура здоров'я як предмет філософського розгляду. Перспективи, Одеса, 2021. С. 108–114.
3. Вербицька О. В. Постмодернізм як дискурсивна парадигма розуміння тілесності. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2012. Вип. 4 (2). С. 117–122.
4. Косяк В. А. Людина та її тілесність у різних формах культури. Суми : Університетська книга, 2010. 318 с.
5. Луценко А. В. Тілесність у соціокультурному вимірі сучасності : автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ, 2019. 20 с.
6. Савчин М. В. Здоров'я людини. Духовний, особистісний і тілесний виміри : монографія Дрогобич : Просвіт, 2019. 229 с.
7. Шпенглер О. Закат Европы: в 2 т. М. : Айрис-пресс, 2004. Т. 1. 528 с.
8. Coupland J., Gwyn R. Discourse, the body, & identity. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003. 276 p.
9. Mocombe Paul C. Mind, body, and consciousness in society: thinking Vygotsky via Chomsky. Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2018. 317 p.

REFERENCES

1. Bazhenova, E. V. (2012). Telo cheloveka kak territoriya stolknoveniya prirody i kulturyi (The human body as a territory of collision of nature and culture). *Chelovek v mire kulturyi – Man in the world of culture*. 3. Pp. 3–8.1. [in Russian]
2. Bratanich, B. V., Lavrova, L. V. (2021). Kultura zdorovia yak predmet filosofskoho rozghliadu (The culture of health as a subject of philosophical consideration). *Perspektyvy – Perspectives*, 2, pp. 108–114. [in Ukraine]

3. Verbytska, O. V. (2012). Postmodernizm yak dyskuryvna paradyhma rozuminnia tilesnosti. (Postmodernism as a discursive paradigm of understanding corporeality). *Filosofia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury – Philosophy and political science in the context of modern culture*. 4 (2). Pp. 117–122. [in Ukraine]
4. Kosiak, V. A. (2010). Liudyna ta yii tilesnist u riznykh formakh kultury (Man and his corporeality in various forms of culture). Sumy : Universytetska knyha, 2010. [in Ukraine]
5. Lutsenko, A. V. (2019). Tilesnist u sotsiokulturnomu vymiri suchasnosti : avtoref. dys. ... kand. filos. Nauk (Corporeality in the socio-cultural dimension of modernity : author's ref. dis. ... cand. philos. Science). Kyiv. [in Ukraine]
6. Savchyn, M. V. (2019). Zdorovia liudyny. Dukhovnyi, osobystisnyi i tilesnyi vymiry : monohrafiia (Human health. Spiritual, personal and bodily dimensions: monograph). Drohobych : Prosvit. [in Ukraine]
7. Shpenhler, O. (2004). Zakat Evropy: v 2 t. (Sunset of Europe: in 2 vols.). M. : Airys-press. T. 1. [in Russian]
8. Coupland, J., Gwyn, R. (2003). Discourse, the body, & identity. Basingstoke: Palgrave Macmillan. [in English]
9. Mocombe, Paul C. (2018). Mind, body, and consciousness in society : thinking Vygotsky via Chomsky. Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing. [in English]

Lavrova Larysa Vasylivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
Head of the Department of Education and Culture of Health
Communal Institution of Higher Education “Dnipro Academy of Continuing Education”
of Dnipropetrovsk Regional Council”
70, Antonovycha str., Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8027-3364

Svitich Svitlana Anatoliyivna

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Education and Health Culture
Communal Institution of Higher Education “Dnipro Academy of Continuing Education”
of Dnipropetrovsk Regional Council”
70, Antonovycha str., Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7175-924X

BODY AS A CULTURAL PHENOMENON: A PHILOSOPHICAL DIMENSION

***The urgency of the problem.** The importance of studying the problem of corporeality within the socio-cultural discourse is determined both by the humanization of modern society and the trends in the development of philosophical anthropology. Global changes form a new socio-cultural space of modern man's existence, within which the traditional problems of interaction of mind and body acquire a new meaning. At the same time, the cultural dimension of the problem of human corporeality is important due to the dominant influence of systemic socio-cultural changes of the post-industrial model on this phenomenon. It is also important to understand the corporeality as a cultural phenomenon in the context of the formation of a virtual socio-cultural space.*

***The aim of the study.** Of the greatest importance in the context of dynamic change is the establishment of the specifics of human corporeality as a result of action and a component of the culture of society. On this basis, the task of determining the cultural attributiveness of the body at the personal and corporeality at the sociocultural level must be solved.*

***Research methods.** The research methodology has an analytical-generalizing character, including systemic, comparative, system-analytical, deductive and other methods. The integrative basis of the methodology is the guidelines of philosophical anthropology on the integrity of man as a social subject.*

Results of the research. Corporeality is determined not so much by its involvement in the natural and material world, as cultural and symbolic meanings. The context of culture for the disclosure of human corporeality is a condition for the disclosure of the specifics of human existence. Today, an integrated methodology is being formed, within which corporeality is a dynamic integrity of the inner and outer body and is recognized as the result of cultural development, representing not so much a natural as a predominantly cultural phenomenon. Thus, corporeality should be understood as an external form of human existence in the cultural environment, with culture as a way of realizing the existence of this form. In its development, the human body moved from natural to cultural determination, Universally interpreted corporeality acts as a tool and mechanism for reproducing the cultural essence of man.

Key words: philosophical anthropology, body, spirit, corporeality, culture, society.